

ОДЕРЖАВНА УСТАНОВА
“ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ”

ПУСТОВІЙТ Роберт Фрідріхович

УДК 330.341.2

**ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА
ПІДПРИЄМНИЦТВА В ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ**

08.01.01 – економічна теорія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис.
Робота виконана в
університеті.

Черкаському державному технологічному

Науковий консультант

доктор економічних наук, професор
ЛАГУТІН Василь Дмитрович,
Київський національний
торговельно-економічний університет,
завідувач кафедри економічної теорії.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор
ДЕМЕНТЬЄВ В'ячеслав Валентинович,
Донецький національний технічний
університет, декан факультету економіки та
менеджменту, завідувач кафедри економічної
теорії;

доктор економічних наук, професор
МАЛІЙ Іван Йосипович,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана, декан по
роботі з іноземними студентами;

доктор економічних наук, професор
ЯРЕМЕНКО Олег Леонідович,
заступник керівника експертно-аналітичного
центру з питань грошово-кредитної політики
Ради НБУ.

Провідна установа

Інститут економіки промисловості НАН
України, відділ фінансово-економічних
проблем використання виробничого
потенціалу (м. Донецьк).

Захист відбудеться “24” січня 2007 р. о 14 годині 30 хвилин на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.239.01 ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України” за адресою: 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України” за адресою: 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

Автореферат розісланий “ 22 ” грудня 2006 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Левчук Н.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Одним із основних структурних елементів функціонування економіки ринкового типу є підприємництво. Особливої важливості ідеологія бізнесу та перспективи його розвитку набувають у трансформаційній економіці. Саме від того, наскільки успішно підприємництво реалізує свій потенціал, залежить успіх реформ. Тому не дивно, що владні інституції в країнах, що трансформують економіки, головною метою економічної політики визначали створення відповідного інституційного середовища для становлення і розвитку підприємництва. Саме вдосконалення останнього забезпечує зменшення невизначеності та ризиків як у безпосередньо бізнесовій сфері, так і у взаємовідносинах “державна – підприємництво” і, таким чином, впливає на процес мінімізації трансакційних витрат. В остаточному підсумку, сприятливий інституційний клімат є запорукою ефективного функціонування економічних суб’єктів, сталого економічного зростання в країні та підвищення рівня агрегованого добробуту її громадян.

Актуальність теми дослідження. На практиці реально існуючий інституційний порядок більшою чи меншою мірою відрізняється від ідеальної моделі. У багатьох трансформаційних економіках відсутні надійні і стабільні інституційні засади ринкового розвитку, що поглиблює проблему непередбачливості та суперечливості бізнес-середовища та підриває довіру підприємців до власних урядів. Тому у роботі визначено основні причини виникнення подібних проблем, чинники, що впливають на формування інституційного підґрунтя ринкових реформ, унаслідок чого уряди, населення і підприємці постсоціалістичних країн різною мірою виявилися здатними до формування ефективного інституційного середовища; окреслено перспективи розвитку бізнесу у трансформаційних країнах з точки зору інституціональної теорії. Усе це обумовило необхідність комплексного дослідження теоретико-методологічних засад інституційних середовищ підприємництва у країнах, що здійснюють трансформаційні перетворення.

Протягом тривалого часу методологічні принципи неоінституціональної теорії та її основні постулати не знаходили гідного місця в економічній науці. Але після присудження Нобелівських премій Р. Коузу (1991 р.) та Д. Норту (1993 р.) ставлення до неоінституціональної теорії змінилося докорінним чином. Дану теорію традиційно вважають модифікованим підходом до неокласичної парадигми, що запроваджує до аналізу господарських процесів концепцію інформаційних і трансакційних витрат, а також обмеження на права власності. Хоча не можна безапеляційно стверджувати, що неоінституціональна теорія є

панацією вирішення всіх без винятку економічних проблем, але, без сумніву, вона збагачує економічну науку та надає їй потужного імпульсу у дослідженнях реального господарського життя.

Інституційне середовище в контексті неінституціональної теорії досліджували такі відомі вчені з далекого зарубіжжя, як А. Алчіан (Alchian), Дж. Бьюкенен (Buchanan), О. Вільямсон (Williamson), Г. Демсец (Demsetz), Л. Девіс (Davis), М. Дженсен (Jensen), Т. Еггертссон (Eggertsson), Р. Коуз (Coase), В. Меклінг (Meckling), Д. Норт (North), К. Рао (Rao), Е. де Сото (De Soto), Е. Фуруботн (Furubotn), Дж. Хікс (Hicks). В окремих працях проаналізовано безпосередній вплив інститутів – як формальних, так і неформальних – на спрямування дій підприємців в інституційному середовищі. У цьому плані слід виділити праці таких науковців, як В. Блок (Block, 2000), Б. де Лонг та Л. Самерс (De Long, Summers, 2001), А. Діксіт (Dixit, 1996), Б. Леффлер та Р. Рукер (Leffler, Rucker, 1995), К. Мейер (Meyer, 2001), Дж. Стіл (Steele, 1999), П. Тіррол (Tirol, 2003).

Серед вчених із близького зарубіжжя, які доповнили доробок неінституціональної теорії, у тому числі в таких найважливіших сегментах інституційного середовища, як специфікація прав власності та трансакційні витрати, відзначимо О. Ананьїна, Ю. Валєвича, О. Варєнікіна, В. Вольчика, М. Дерябіну, Р. Капєлюшнікова, Г. Клейнера, П. Крючкову, Ю. Латова, О. Ляска, С. Малахова, В. Мау, Н. Мільчакову, Р. Нурєєва, О. Обидєнова, А. Олєйніка, В. Полтеровича, Е. Попова, В. Радаєва, В. Тамбовцева, А. Шастітка.

Останнім часом і в українській економічній науці спостерігається підвищена увага до проблем неінституціональної теорії. Про це свідчать ті концептуальні напрямки, які активно досліджуються вітчизняними науковцями у вищезазначених сегментах інституціоналізму, зокрема такими як: В.М. Геєць – інституційні засади економічних перетворень, взаємодія довіри і економічного розвитку; Б.С. Кваснюк – інституційні фактори державної політики; А.А. Гриценко – особливості інституційної архітектури; С.І. Архієреєв – трансакційні витрати та нерівність в умовах ринкової трансформації; В.В. Дементьєв – інституційні чинники економічної влади; О.О. Прутська – інституційні підходи до дослідження економічної поведінки; В.Д. Якубенко – базисні інститути трансформаційної економіки; О.Л. Яременко – інституційні ризики соціально-економічного розвитку; М.В. Білоусенко – внутрішньофірмові проблеми теорії трансакційних витрат; О.С. Шнипко – інституційні фактори конкурентоспроможності. Не можна обійти увагою також і праці вітчизняних вчених, що використовують інституційні підходи до аналізу різноманітних економічних проблем, а саме: А.С. Гальчинського,

О.А. Гриценко, В.Д. Лагутіна, П.М. Леоненка, І.Й. Малого, В.О. Мандибури, О.Й. Пасхавера, В.М. Тарасевича та ін.

Але сьогодні продовжує залишатися проблемним питання щодо безпосереднього дослідження інституційного середовища в трансформаційній економіці, де функціонує підприємництво. Саме його недосконалість є одним з головних факторів, що гальмує економічне зростання в пост-патерналістських економіках і звідси затримує підвищення добробуту населення в зазначених країнах.

Тому, на наш погляд, нині важливо проаналізувати підприємницьке середовище у його проблемних сегментах і надати практикам вичерпні рекомендації, що стосуються його вдосконалення. Саме інституційний підхід дозволить поглибити розуміння тих трансформаційних процесів, що відбулися під час становлення та розвитку підприємництва, та опрацювати об'єктивні оцінки і перспективи ідеології та економічної політики щодо подальшого функціонування бізнесу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до планів науково-дослідної роботи Черкаського державного технологічного університету у рамках науково-дослідних тем: “Дослідження процесу формування інституційного середовища розвитку підприємництва” (№ ДР 0105U003313). За результатами дослідження здобувачем підготовлено другий розділ “Трансакційні витрати як інституційний критерій підприємницького середовища” та четвертий розділ “Роль розвитку підприємництва в стратегії економічного зростання” в авторській монографії “Інституціональне середовище підприємництва у трансформаційній економіці”; “Теорія та методологія формування економічної моделі України в умовах глобалізації” (№ ДР 0103U003684). Особистий внесок здобувача у розробку цієї теми полягає в здійсненні порівняльного аналізу становлення і розвитку ключових сегментів бізнесового інституційного середовища країн, що трансформують економіки, акцентовано увагу на мінімізації ролі негативних факторів, що впливають на подальший динамічний розвиток підприємництва.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розкриття теоретико-методологічних засад впливу інституційного середовища на становлення і розвиток підприємництва в трансформаційній економіці в контексті неоінституціональної теорії.

Для досягнення цієї мети в дисертаційній роботі передбачено вирішення таких завдань:

- розробити методологічні засади у рамках неоінституціональної теорії, які пояснюють сутність та зміст інституційного середовища підприємництва;

- виявити сутність та особливості визначення трансакційних витрат у процесі здійснення підприємницької діяльності в інституційному середовищі;

- обґрунтувати емпіричні методи аналізу трансакційних витрат для аналізу динаміки розвитку підприємницького середовища;

- виявити проблеми специфікації прав приватної власності та їхній вплив на становлення і розвиток підприємництва в трансформаційній економіці;

- проаналізувати причини та наслідки рішень владних інституцій у сфері регуляторної політики щодо підприємництва;

- з'ясувати взаємозв'язок основоположних принципів концепції соціальної відповідальності бізнесу з процесами ринкової трансформації інституційного середовища підприємництва;

- проаналізувати основні чинники впливу опортуністичної поведінки на функціонування підприємств;

- з'ясувати інституційні особливості первісного нагромадження капіталу в трансформаційних економіках;

- визначити інституційну роль підприємництва в економічному розвитку країн, що трансформують економіку;

- виявити особливості вітчизняного бізнес-середовища та здійснити його порівняння з інституційними середовищами підприємництва в країнах, що трансформують економіку.

Вирішення окресленого кола теоретичних і прикладних завдань сприятиме вдосконаленню розуміння тих процесів, що відбуваються у динаміці становлення та розвитку підприємництва в трансформаційних економіках, та дозволить опрацювати перспективи неінституціональної теорії щодо подальшого функціонування підприємництва в інституційному середовищі.

Об'єкт дослідження – інституційне середовище підприємництва в трансформаційній економіці.

Предмет дослідження – процеси формування і впливу інституційного середовища на становлення і розвиток підприємництва в умовах системної трансформації економіки.

Методи дослідження. Дослідження проводилося з використанням таких методів:

- наукової абстракції, економіко-математичного аналізу – для аналізу внутрішньофірмових відносин “принципал-агент” в системі транс-акційних витрат;

- аналізу і синтезу, порівняння економічних процесів в умовах різних економічних систем – для встановлення динаміки розвитку інституційного середовища підприємництва в постсоціалістичних країнах;

- єдності логічного та історичного підходів – для обґрунтування етапів розвитку теорії підприємництва в контексті інституціональної теорії;

- гіпотези раціональної поведінки – для встановлення залежності між економічними цілями підприємницької діяльності та феноменом соціальної відповідальності бізнесу;

- моделювання та прогнозування поведінки суб'єктів інституційного процесу – для відображення впливу трансакційних витрат опортуністичної поведінки на розвиток підприємництва;

Статистично-інформаційним підґрунтям дослідження стали експертно-аналітичні праці фахівців Державної установи “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, Міжнародної фінансової корпорації, Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова.

Для розв'язання вищезазначених проблем та досягнення мети дисертаційного дослідження використано методологічні підходи до неоінституціональної теорії у таких її сегментах, як специфікація прав власності, концепція трансакційних витрат, відносини “принципал – агент”, опортуністична поведінка суб'єктів економічної діяльності та процес контрактації. У роботі також акцентована увага на наукових підходах теорії підприємництва, зокрема таких її складових, як регуляторна політика, рентоорієнтована поведінка державних інституцій та соціальна відповідальність бізнесу.

Наукова новизна одержаних результатів, що виносяться на захист, полягає у такому.

Вперше:

- на основі теоретичних положень неоінституціональної теорії розкрито основні інституційні фактори, що перешкоджають становленню та ефективному розвитку бізнес-середовища в трансформаційній економіці, а саме: суперечливий набір інститутів та їхня недостатня розвиненість, незадовільна доступність підприємців до інформації та її асиметричність, відсутність чітких правових норм, що структурують діяльність підприємств, орієнтація інститутів, які відповідають за створення базової основи підприємництва, на псевдоринкові правила поведінки, неузгодженість формальних та неформальних інститутів, розмитість прав власності, надмірна регламентація підприємницької діяльності;

- виділено основні формальні і неформальні сегменти інституційного базису ринкового бізнес-середовища шляхом оцінки динаміки трансформаційних перетворень інституційного середовища підприємництва в постсоціалістичних країнах; деталізовано формальні інститути, що гарантують стабільність, передбачливість і прозорість

ринкових правил і процедур та мінімізують впливи тіньових і кримінальних факторів, а саме: належне оформлення та ефективне використання прав власності, об'єктивна та неупереджена судова система, створення стабільної юридичної структури для здійснення трансакцій, надійне правове забезпечення та юридичний супровід процесу контрактації, і неформальні інститути, що впливають на застосування підприємцями тіньових і кримінальних дій у бізнесовій сфері, а саме: недостатнє забезпечення правопорядку у підприємницькій сфері, використання таких процедур рейдерства, як відчуження – присвоєння прав власності, що загальноприйняті у злочинній сфері, незадовільна нейтралізація кримінальних факторів у функціонуванні підприємців;

– обґрунтовано концепцію опортуністичної поведінки в контексті інституційних взаємовідносин “бізнес – державні інституції” з огляду на узагальнення трансакційних витрат підприємців; доведено, що рентоорієнтовані владні інституції перетворили відносини “влада – бізнес” на поліінститут, який продукує дуалістичні норми і поглиблює нормативно-інституційну кризу;

– на нових засадах з використанням методів економіко-математичного моделювання побудовано модель “принципал-агент” в інституційному середовищі підприємництва; доведено, що нерівність у відносинах “принципал – агент” стимулює контракти, які спрямовують поведінку агента на встановлення відносин, що дозволяють зняти протиріччя в потенційному конфлікті сторін і забезпечити більш ефективні дії щодо досягнення бізнесових цілей, а саме: зазначена модель визначає пріоритетними елементами відносин “принципал – агент” такі інститути, як влада і довіра;

– виявлено основні складові соціальної відповідальності підприємництва з точки зору неінституціональної теорії, що дало змогу визначити теоретичну сутність процесу легітимізації ринкових підприємницьких інститутів у трансформаційній економіці, а саме: урахування законодавством трансформаційних країн інституційних правил бізнесової поведінки, що відповідають соціальній динаміці розвитку трансформаційного процесу, справедливий розподіл доходів, зменшення рівня диференціації суспільства, унеможливлення реалізації політичною елітою власних бізнесових інтересів за допомогою неформальних методів на протигагу задекларованим;

– запропоновано модель інституційних стимуляторів сталого економічного зростання та визначено роль підприємництва у цьому процесі; на основі статистичних даних доведено, що визначальними факторами тут є такі: агреговані чинники конкурентоспроможності та рівень економічної свободи в країні, регуляторна політика щодо бізнесу, створення сучасної ринкової інфраструктури, запровадження

інституційного механізму для докорінних змін в інвестиційній сфері та інноваційній політиці.

Удосконалено:

- систематизацію неформальних інституційних факторів політичного процесу, що визначають динаміку інституційних змін в країні та динаміку подальшого соціально-економічного розвитку в умовах трансформації політичної структури, а саме: неформальні інституційні відносини у владних ієрархічних структурах у системі “принципал – агент”; індивідуальні, корисливі мотиви суб’єктів політичного процесу, неформальні правила та традиції, що визначають способи використання економічних ресурсів; протидія владної бюрократії реальним реформам, що відбирають їхні привілеї;

- обґрунтування інституційних особливостей первісного нагро-мадження капіталу в країнах з трансформаційними економіками з точки зору первісної специфікації прав власності, а саме: недосконала та суперечлива законодавча база, відсутність дієвого контролю з боку владних інституцій за сумнівними угодами, перерозподіл раніше створеного національного багатства на протигагу процесу капіталізації вартості створеного додаткового продукту, недосконала політика щодо запровадження “правил гри”, які чітко окреслюють права власності та їх легалізують;

- пропозиції щодо мінімізації трансакційних витрат підприємців на основі теоретичного обґрунтування можливості розв’язання проблем координації, розподільчих конфліктів та асиметричної інформації при прийнятті бізнесових рішень;

- методологічні підходи до визначення етапів історичної еволюції теорії підприємництва в контексті неінституціональної теорії та історичного розвитку вітчизняного підприємництва.

Набули подальшого розвитку:

- методологічні підходи до визначення сутності трансакційних витрат, розуміння їхньої узагальнюючої структури, класифікації видів, а саме: структуровані трансакційні витрати, які здійснюються ex ante, під час здійснення трансакцій підприємцями, та ex post і є, на відміну від трансформаційних, безпосереднім наслідком ринкового способу координації дій підприємців;

- визначення правових і позаюрідичних механізмів соціальної відповідальності в інституційному середовищі підприємництва, виокремлені правила, які регулюють позаофіційні ринкові відносини, тобто спрямовані на отримання економічної та бюрократичної рент, та ті, що офіційно регулюють загальноприйняті у суспільстві норми поведінки, а саме: відповідальність бізнесу за економічну зайнятість населення, недопущення забруднення навколишнього середовища, необхідність

“відкритості” підприємництва, можливість активно впливати на нього за допомогою контролю і гласності, необхідність перспективних розрахунків майбутньої діяльності підприємця щодо суспільного добробуту, спрямованість виробництва товарів та послуг на споживача, участь підприємців у вирішенні соціальних проблем, навіть якщо вони виходять за межі їхньої діяльності;

– структурні елементи інституційних ініціатив у системі сталого економічного розвитку, а саме: “вмонтування” необхідних інститутів у трансформаційне інституційне середовище та поступове їхнє заміщення на більш прогресивні, формування довіри з боку підприємців до нових інститутів розвитку, формування мережі інститутів розвитку (бізнес-проектів та бізнес-інкубаторів), створення інституційних умов для нагромадження грошового, фізичного і людського капіталу;

– підходи до застосування емпіричних методів та математичних моделей до аналізу транзакційних витрат, а саме: конкретизовано спрямування аналізу зазначених моделей від якісних до кількісних показників та альтернативних методів перевірок і обчислень.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретична і прикладна цінність одержаних наукових результатів полягає у подальшому розвитку неінституціональної теорії і теорії трансформаційної економіки та авторських рекомендаціях, що стосуються вдосконалення трансформаційного бізнес-середовища у його проблемних сегментах.

Наукові результати дисертаційного дослідження дозволяють теоретично і методологічно обґрунтувати подальші дії владних інституцій та суб’єктів господарського процесу щодо ефективності і прискорення інституційної динаміки у підприємницькому середовищі, що дозволить реалізувати задекларовані владою соціально-економічні цілі у трансформаційній економіці.

Положення, пропозиції, рекомендації і висновки дисертаційної роботи можуть бути використані як фахівцями органів державної влади, так і представниками недержавних організацій, фізичними особами, насамперед, тими, хто опікує бізнес і працює у цій сфері, що сприятиме процесу започаткування та ефективному функціонуванню формальних і неформальних інститутів у підприємницькому середовищі.

Матеріали наукового дослідження використані Державним комітетом України з питань регуляторної політики та підприємництва щодо підвищення ефективності діяльності підприємницького сектора України, зокрема, при розробці проектів Законів України: “Про дозвільну систему в сфері господарської діяльності” та “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України” (щодо розвитку малого підприємництва) від 03.06.2005 р. № 2642 (довідка впровадження № 4298

від 14.06.2006 р.). Рекомендації у наукових публікаціях та аналітичних працях здобувача були використані Головним управлінням економіки Черкаської обласної державної адміністрації при розробці програм соціально-економічного розвитку області та удосконалення нормативно-правових актів, що приймаються Черкаською ОДА (довідка впровадження № 411/2 від 30.05.2006 р.). Практичні пропозиції автора, результати дисертаційного дослідження щодо технології моніторингу інституційного підприємницького середовища використовуються працівниками Представництва державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва у Черкаській області (довідка впровадження № 4/17 від 14.04.2004 р.).

Матеріали дисертаційного дослідження використовуються у навчальному процесі Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Черкаського інституту банківської справи УБС НБУ під час вивчення курсів з економічних дисциплін, підготовці навчальних підручників і навчально-методичних посібників, а також у науковій роботі докторантів, аспірантів, магістрантів і студентів (довідки про впровадження в навчальний процес відповідно № 259/03 від 03.07.2006 р. та № 429 від 14.06.2006 р.).

Окремі положення і висновки дисертації використані автором при підготовці навчально-методичного посібника “Методика розв’язування задач з мікроекономіки”.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною працею, у якій викладені авторські розробки щодо розв’язання проблем при становленні і розвитку інституційного середовища підприємництва в трансформаційній економіці. Наукові результати отримані автором особисто. У переліку наукових праць лише дві опубліковані у співавторстві, конкретний внесок здобувача у яких вказано в переліку публікацій за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження доповідалися на 18 конференціях. Серед них: Міжнародні науково-практичні: “Оплата праці: проблеми теорії та практики” (Луцьк, червень 2000 р.), “Проблеми сучасної економіки та інституційна теорія” (Донецьк, березень 2004 р., березень 2005 р., березень 2006 р.), “Проблеми та перспективи банківської системи” (Черкаси, травень 2004 р.), “Теорія і практика сучасної економіки” (Черкаси, вересень 2004 р.), “Реформування фінансово-кредитної системи і стимулювання економічного зростання” (Луцьк, травень 2002 р., травень 2003 р.), “Трансформаційні процеси в економіці держави та регіонів” (Запоріжжя, жовтень 2004 р.), “Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю” (Черкаси, жовтень 2005 р.), “Перспективи та пріоритети розвитку людського

капіталу в умовах глобалізації” (Харків, травень 2006 р.), “Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика” (Суми, травень 2006 р.), “Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків” (Черкаси, жовтень 2006 р.). Всеукраїнські науково-практичні: “Розвиток менеджменту в Україні” (Київ, червень 2000 р.), “Підприємництво в умовах трансформації економіки України” (Київ, листопад 2000 р.), “Гуманітарна культура менеджера ХХІ століття” (Запоріжжя, грудень 2000 р.), “Педагогіка і менеджмент” (Луцьк, червень 2001 р.), “Економічні проблеми ринкової трансформації України” (Львів, листопад 2003 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 35 наукових праць загальним обсягом 32,78 друкованих аркушів, серед них видана без співавторів монографія загальним обсягом 18,23 др. арк., 23 статті у наукових фахових виданнях обсягом 10,56 др. арк. Крім того, 11 наукових праць обсягом 3,9 др. арк. опубліковано в інших виданнях.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг дисертації – 381 сторінка комп’ютерного тексту, у тому числі 44 таблиці на 48 сторінках, 34 рисунки на 34 сторінках. Список використаних джерел містить 323 назви на 26 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У першому розділі “Теоретико-методологічні засади інституційного середовища підприємництва” обґрунтовано основні наукові засади інституціональної теорії щодо підприємництва та середовища його розвитку, розкрито сутність процесу розвитку теорії підприємництва в контексті інституціональної теорії, розкрито сутність таких понять, як “інститут”, “інституційне середовище підприємництва”, узагальнено та систематизовано ознаки тих інститутів, що заохочують та гальмують розвиток підприємництва, запропоновано схему взаємозв’язку інституційного середовища та підприємництва, визначено етапи розвитку підприємництва з точки зору інституціональної теорії.

Необхідно зазначити, що в економічній теорії інституціоналізм з’явився у відповідь на потреби часу відійти від механістичного світогляду класичної моделі, що не передбачала зв’язку з культурним і соціально-правовим середовищем, в якому здійснюється господарська діяльність підприємців, тобто категорія інститутів охоплює значну кількість різноманітних і навіть різнорідних об’єктів наукового пізнання. Враховуючи це, з огляду на підприємництво як ключову складову економічного потенціалу, узагальнено і запропоновано таке бачення

категорії інститутів. Інститутом є сукупність формальних і неформальних рамок, які структурують дії підприємців в інституційному середовищі. У свою чергу, формальними є інститути, які зафіксовані у “виписаному” праві (конституціях, кодексах, законах тощо), а неформальними — інститути, які відображаються у нормах, звичаях, традиціях, тобто переважно у неписаних правилах. Інакше кажучи, правила є ключовим фактором для розуміння інститутів та функціонування фірм і підприємців, і визначаються як довгостроковий дозвіл або заборона щодо підприємницької діяльності, що супроводжується реальними або символічними санкціями чи винагородами.

Звідси, під підприємницьким інституційним середовищем розуміють систему норм і правил, яка започаткована у господарській сфері і загально визнана суспільством, тобто фундаментальні політичні, соціальні і юридичні інститути, що супроводжують підприємницький процес.

Враховуючи вищезазначене, проаналізовано впливи держави на розвиток підприємництва в інституційному середовищі. Для цього державні інституції створюють відповідну правову інфраструктуру шляхом запровадження необхідних законів, кодексів, що забезпечують правопорядок у бізнесовій сфері, визначають правомочності, захищають права власності та забезпечують юридичний супровід процесу контрактації, економічно обґрунтовують ефективність функціонування фірм (організацій) та, в остаточному підсумку, створюють і запроваджують систему відповідних правил розвитку підприємництва.

Зауважимо, що, коли держава запроваджує закони (формальні правила, наприклад, започаткування товарного обміну шляхом грошового еквіваленту, запровадження метричної системи мір, єдиних стандартів, вимоги післяпродажної гарантії) там, де існують чинники, які заважають взаємовигідним трансакціям, і наглядає за виконанням цих правил, то такі дії, як правило, знижують трансакційні витрати, стимулюють торгівлю та економічний розвиток, наприклад, дерегуляторна реформа, спрямована на усунення правових, економічних та адміністративних перешкод у реалізації права на підприємницьку діяльність.

Але іноді державне втручання мотивується прагненням перероз-поділити багатство на користь владних осіб і отримати відповідну ренту, а не знизити вартість трансакцій. Доведено, що надвисока активність держави у сфері специфікації та захисту прав власності у трансформаційних економіках може призвести до протилежних результатів. Адже збільшуються контролюючі структури та кількість контролерів, витрати на їх моніторинг та потенційні витрати від опортуністичної поведінки чиновників. Як свідчить досвід трансформації постсоціалістичних економік, держава як основний інститут

реформування та розвитку здатна створити такі умови, які заохочують опортуністичну поведінку між агентами господарської діяльності не тільки на рівні підприємств та підприємців, але й у площині “державна — підприємство (підприємець)”.

Таким чином, формальні “правила гри” у бізнесовому середовищі є наслідком дій влади, тому що закони і кодекси пропонують саме можновладці, а інститути, з одного боку, уявляються як породження влади, а з другого — як її підґрунтя. Тому результатом формування підприємницького інституційного середовища виступає не тільки величина трансакційних витрат, але й порівняльна норма віддачі ресурсу у вигляді величини доходу. Взагалі, схематично окреслити взаємозв’язок підприємництва з інститутами та владними інституціями у динаміці їх розвитку можна таким чином (рис. 1).

При цьому необхідно зважити на таке: по-перше, вигоди і витрати від інституційних впливів розподіляються нерівномірно — доволі часто пере-розподільчі міркування переважають над міркуваннями ефективності; по-друге, інституційні зміни, які відбирають потенційні можливості рент у владних інституцій, неминуче зазнають потужної протидії. Як наслідок, інститути є зовсім не нейтральним фактором, і в реальному інституційному середовищі маємо як ефективні інститути, що заохочують розвиток підприємницьких інновацій, так і неефективні, коли владні структури прагнуть лише до збереження пільг і привілеїв.

Враховуючи зазначене, підприємці під час здійснення діяльності опрацьовують бізнесову інформацію, що пов’язана з інформаційними, трансакційними і трансформаційними витратами, та приймають відповідні рішення, які матеріалізують під час створення організаційних структур (фірм) та укладання угод — формальних і неформальних. У свою чергу, виконання укладених контрактів приводить до конкретних результатів функціонування економіки, що виражається, наприклад, у рівні зайнятості працездатного населення, обсягах ВВП, темпах його зростання, індексах інфляції, реальному рівні зростання зарплати тощо.

Досвід розвинутих демократій дозволяє визначити принципи, які забезпечують ефективне функціонування і розвиток підприємництва у рамках інституційного середовища: недоторканість приватної власності, соціальна справедливість, стабільна правова і економічна системи (або надійні важелі протидії популізму та рентоорієнтованій поведінці).

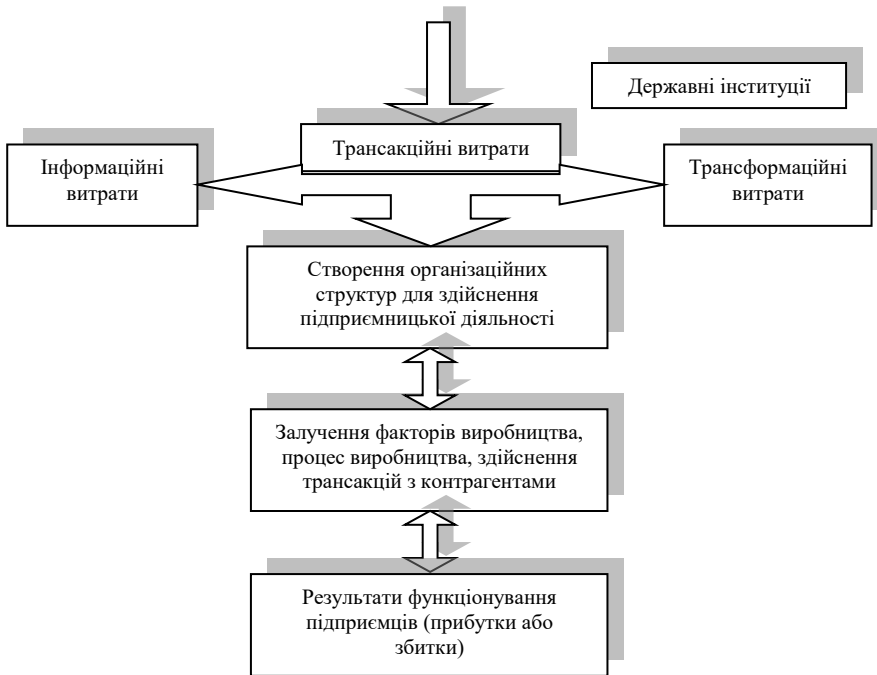

Рис. 1. Взаємозв'язок інституційного середовища та підприємництва

Саме в інституційному середовищі підприємці прагнуть реалізувати свої потреби і для цього шукають і використовують різноманітні способи. У процесі підприємницької діяльності вони знаходять доречні взірці та шаблони поведінки, які через повторювання і оцінювання перетворюються на стандартні звичаї і традиції, що набувають вигляду або законів (формальних правил), або неформальних правил поведінки. З огляду на визначення дефініції інституту окреслимо основні з них:

- настанови та взірці поведінки: ініціатива, самостійність, ризик;
- письмові та усні контракти: види і типи стандартних контрактів і угод для здійснення трансакцій;
- ідеологія: приватна власність, ринкове ціноутворення, конкурентність, свобода бізнесу.

Взагалі, осмислення теорії підприємництва через призму інституціональної теорії умовно поділяємо на такі чотири етапи.

Перший етап. Бере початок після усвідомлення феномена торгівлі та започаткування класичної політичної економії.

Другий етап. Пов'язують з фокусуванням наукового аналізу на особистості підприємця. Найпомітніший внесок до розуміння і аналізу сутності підприємництва вніс у свій час Й. Шумпетер. На наш погляд, “смітівська економіка” у майбутньому має бути, перш за все, “шумпе-теріанською”, тому що “смітівське вчення” функціонує ефективно, якщо первісне багатство розділене ефективно, а інституційне середовище вирівнює стимули підприємців. Але апіорі таке обмеження принципово неможливе. На протигагу, економіка Й. Шумпетера виділяє з-посеред іншого й інновацію як винагороду та стимул для приватного підприємця. Хоча і до Й. Шумпетера існували вагомні праці з теорії підприємництва — згадаємо представників нової історичної школи: В. Зомбарта та М. Вебера, — саме Й. Шумпетер уперше здійснив спробу поєднати і систематизувати підприємницьку функцію і типові характеристики підприємця, що по суті є інституційним підходом. Так, вчений піонерно запровадив нині загальновідомі поняття “нових комбінацій” або “економічного новаторства”, з якими безпосередньо пов'язують діяльність підприємців. Підкреслимо, що при цьому суб'єктами розвитку виступають саме фірми. Дані моделі беруть свій початок, знову ж таки, від ідей Й. Шумпетера — від його “ендогенного технологічного прогресу”, де вчений визначив п'ять напрямків змін на мікрорівні: технології; ринки збуту; сировина, матеріали, напівфабрикати; організаційні принципи; структури.

Третій етап. Даний етап бере початок за часів, коли в економічній теорії підприємництва динамічно почали розвиватися напрямки, що акцентували увагу на макроекономічних проблемах підприємців та інституційного середовища. Хоча вони не привели до безпосередніх впливів на теорію підприємництва, але дали імпульс до розвитку теорії пропозиції, що зробила надзвичайно важливий внесок у формування принципів державної економічної політики щодо приватного підприємництва.

Четвертий (або сучасний) етап. На цьому етапі вирізняємо такі підходи. Перший підхід акцентує увагу на підприємцеві та конкретних умовах інституційного середовища, які сприймаються як статичні та незмінні. Такий підхід називаємо “лінійним рівноважним”, що походить від замкнутої системи “підприємець — фірма — інституційне середовище”. Другий підхід, який акцентує увагу на взаємозалежності підприємця — фірми — інституційного середовища (так званий інтерактивний, або синергетичний підхід), ґрунтується на тому, що зовнішнє інституційне середовище підприємців є доволі заплутаним і швидко змінюється. Звідси, не існує причин апіорі припустити можливість гіпотетичної довгострокової рівноваги, що передбачає

статичну ситуацію у трикутнику “інституційне середовище — фірми — підприємці”.

Отже, на перший план функціонування підприємців і фірм в інституційному середовищі ставимо не технологічні фактори, а трансакційні витрати, що супроводжують взаємодії і взаємозалежності підприємців з іншими підприємцями та економічними агентами. Саме такий підхід є предметом дослідження зв'язку підприємництва з інституційним середовищем. Очевидним є також і той факт, що зазначений аналіз потребує дещо більшого, аніж розгляду лише інфраструктури підприємництва, яка власне санкціонує трансакції купівлі-продажу та сприяє їм. Необхідні чіткі правові норми, які б визначали права й обов'язки тих, хто здійснює подібні трансакції. За таких умов є надзвичайно важливим, щоб приватне підприємництво залишалось основним способом економічної діяльності у тих сферах, де вирішального значення набуває експеримент з одночасним дотриманням стандартів, які встановлює держава.

У другому розділі роботи “Характер і особливості становлення підприємництва в трансформаційних економіках (інституційний аспект)” досліджено причини трансформаційної кризи в країнах, що здійснюють перехід від адміністративно-командної економіки до економіки ринкового типу, тенденції та перспективи змін в інституційних підприємницьких середовищах та визначено основні інституційні фактори, що сприяють розвитку підприємництва або гальмують його і спричиняють деформацію формальних інститутів.

Саме динамічний розвиток інституційного середовища є фундаментом ринкових перетворень. Про це свідчить ситуація, яку спостерігаємо у країнах Центральної і Східної Європи та Балтії, коли економічне зростання є наслідком реформ в інституційному середовищі країн, зокрема у підприємницькому. Таке становище сприяє зростанню добробуту більшості населення, а не вузького його прошарку. На аналізі досвіду інституційних перетворень у вищезазначених країнах спостерігаємо, головним чином, імпорт інститутів, а у деяких випадках – імітацію елементів ринкової інфраструктури розвинених країн, які іноді не дають очікуваного ефекту, але статистика динаміки ВВП демонструє чітку взаємозалежність між початком інституційних реформ та економічним зростанням.

При цьому вказано на такі два висновки. Перший: показники ВВП не дають повної і комплексної уяви про реальний рівень життя населення в країні — для цього потрібно аналізувати й інші показники, насамперед, інституційні. Другий: не існує жорсткої кореляції між ефективністю підприємницької діяльності у межах створеного інституційного середовища та рівнем ВВП на душу населення. При цьому

показовим є той факт, що вихід постсоціалістичних країн на позитивну економічну динаміку відбувався як у межах країн СНД, так і в країнах ЦСЄ у різний час і різними способами. Наприклад, в Росії основним чинником став фактор величезних покладів нафти і газу та кон'юнктури попиту на них на світовому ринку. В Україні економічне зростання пов'язують з певною оптимізацією структури виробництва, в першу чергу, в чорній металургії та інших експорто-орієнтованих галузях. Але і в першому, і в другому випадках це не дозволило подолати високий рівень бідності більшості населення, який і надалі залишається в країнах СНД, на відміну від країн ЦСЄ та Балтії.

Це підтверджує ту істину, що у постсоціалістичних країнах поряд з іншими причинами трансформаційної кризи, як то: руйнація інвестиційного процесу, застаріла фондоозброєність, низька якість праці, відсутність стимулів до технологічного прогресу, необхідність проведення ринкової структуризації виробництва, розрив виробничих зв'язків, зміни в структурі зовнішньої торгівлі, на особливу увагу заслуговують фактори інституційного характеру. У першу чергу, це відволікання ресурсів із традиційних сфер інвестування на створення нових інститутів та витрати перерозподілу перехідної ренти. Але, враховуючи об'єктивність і безсумнівність трансформаційної кризи та подальший економічний спад, в основі якого лежать глибокі розподільчі протиріччя та обмеження у сфері формальних інститутів, акцентована увага на тому, що рівень сприйнятності до реформування економік країн СНД є найсерйознішою перешкодою для подальшого розвитку, і процес переорієнтації на соціально-ринкову економіку знаходиться на досить ранньому, з огляду на початок трансформаційної кризи, етапі. Така ситуація існує попри те, що трансформаційні проблеми з реформування адміністративної економіки у капіталістичну в колишніх соціалістичних країнах багато в чому є подібними. Наприклад, в Угорщині економічній політиці не вдалося уникнути пастки „stop and go”, коли при стимулюванні економічного зростання погіршуються показники фінансового балансу як зовнішньої торгівлі, так і бюджету. Так само, як і в Україні, в Угорщині за часів соціалізму існували “подвійна економіка” та “подвійне суспільство”, коли офіційна економіка функціонувала поряд з неформальною, а відхід від законів і моральних правил був звичайною поведінкою. Так само, як і українці, більшість угорців, на відміну від громадян західних країн, очікували від держави стабільного соціального забезпечення.

Основними причинами, що гальмують розвиток підприємництва у трансформаційних країнах, у роботі визначені такі.

1. Надмірне податкове навантаження

Воно має такий парадокс. Наприклад, Україну, як і Росію, відносять до держав з ліберальним податковим режимом. Тому, поряд з хрестоматійними факторами залежності: податки — неформальний сектор, необхідно враховувати так звані “неофіційні податки”: хабарі податківцям й іншим працівникам контролюючих структур, плату за відшкодування ПДВ, репресивні дії податкової служби, можливість надання пільгового режиму функціонування залежно від неформальних відносин за принципом “свій — чужий”, складність і неурегульованість процесу оподаткування суб’єктів підприємницької діяльності.

2. Проблеми асиметричної інформації

Взагалі у ситуації, коли один або небагато учасників ринку володіють інформацією, що є необхідною для прийняття бізнесових рішень щодо купівлі, інвестицій, укладання угод, а інші ринкові гравці, наприклад, з огляду на опозиційне ставлення до владних структур, не мають доступу до реальних даних, таке становище призводить до криміналізації ринку та переваги неформальних відносин над формальними нормами. За таких умов отримати правдиву інформацію неможливо, що не дозволяє прозоро здійснювати підприємницький процес. Про це красномовно свідчить інституційний процес у пострадянських країнах, коли корупція породжує нову корупцію, а діяльність держслужбовців у більшості визначається обслуговуванням власних інтересів.

3. Недосконалість політико-економічного сектору

За подібних обставин відсутні гарантії, що інституційні контракти сприятимуть соціально-економічному розвитку країн та піднесенню добробуту більшості населення країни, а не окремих “груп впливу”. Свідченням тому є приватизаційні процеси в пострадянських країнах. Адже необхідною умовою прозорості і ефективності функціонування ринку приватизації є чітка специфікація прав власності, що дозволяє прийняти найефективніші і найоптимальніші рішення, які мінімізують транзакційні витрати суспільства.

4. Надмірна регламентація та невинновдане зростання масштабів державного втручання в підприємницьку діяльність

У країнах СНД, зокрема в Україні та Росії, маємо надзвичайно непрофесійну та аморальну бюрократію з огляду на надмірні транзакційні витрати. Це обумовлюється відсутністю відповідних навичок та інтересу у бюрократії щодо лібералізації підприємницької діяльності, яка не зацікавлена у зниженні транзакційних витрат підприємців, а прагне лише одного – збереження ренти. Додамо ще відсутність незалежної судової системи, слабку захищеність акціонерної і приватної власності та її недосконалу специфікацію. Це призводить до такої форми опортунізму, як здирництво, що ґрунтується на наявності у власників специфічного

активу та дає можливості експлуатувати підприємців задля отримання бюрократичної ренти.

При цьому спираємось на такий коузівський висновок. Інститути повинні виконувати функцію скорочення трансакційних витрат, а отже, їх треба розглядати як такі, що визначають внутрішню сутність економічних процесів. Наведені у дисертаційному дослідженні факти свідчать, що інститути досить часто запроваджують для мінімізації вартості трансакцій; але, разом з тим, маємо доволі прикладів, особливо у регуляторній політиці держави, коли цей процес призводить до протилежних результатів (табл.1).

Інституціональна економіка констатує, що капітал потребує таких процесуальних дій, які не стільки збільшують активи, скільки надійно захищають права власності на майно. Тому у розвинених країнах перетворення активів у капітал відбувається за такою схемою: 1) державою або суспільством визначаються інституції, що є найефективнішими для визначення властивостей активів і їхнього збереження; 2) дані інституції фіксують інформацію про власність і власників у вигляді відповідних бухгалтерських книг або інших інформаційних носіїв; 3) зазначені інституції при необхідності забезпечують надання загальноприйнятих документів про право приватної власності.

Таблиця 1

Рейтинг економічної свободи окремих країн у 2006 р.

Місце у рейтингу	Країна
1	Гонконг
2	Сінгапур
3	Ірландія
7	Естонія
9	США
39	Латвія
99	Україна
113	Казахстан
122	Росія
144	Узбекистан

Даний процес базується на достеменно опрацьованих правових нормах, які поєднують усю інформацію, що є необхідною для оцінки активів та управління ними. Відсутність подібної схеми унеможлиблює ефективність будь-яких майнових угод і призводить, принаймні, до двох негативних наслідків: по-перше, до надмірної концентрації капіталів у

незначного прошарку населення, що є неприйнятним для цивілізованого суспільства; по-друге, до надмірної поляризації суспільства, що підриває основи інституційної стабільності країни.

Підтвердженням висновку є зроблений аналіз здійснення приватизаційного процесу в трансформаційних економіках, коли пост-соціалістичні країни, незважаючи на майже однакову ідеологію приватизації, по-різному розв'язали проблему досягнення ефективної рівноваги в умовах різновекторних претензій на власність. Легітимний приватизаційний процес, коли власність було передано до рук найефективнішого власника, відбувся в тих країнах, де уряди, державні апарати гарантували надійний захист державних активів доти, поки не було створено відповідну висхідну правову базу приватизаційних схем, прозоро винесених на широкий загал. За приклади можна навести Угорщину, Чехію, країни Балтії, де влада запобігла пострадянському безладу із власністю і фактам її розкрадання.

Цей умовивід пояснюється тим, що, оскільки реальне здійснення повноважень з роздержавлення у пострадянських країнах доручалося адміністративно-бюрократичним інституціям, які одночасно де-факто були й економічними (підприємницькими) агентами і мали приватні інтереси, що в основному не співпадали з інтересами більшості населення, то загальнодержавні права власності відчужувалися саме на користь перших, а з урахуванням інституційної специфіки країн СНД — на користь кримінально-бюрократичних угруповань. За таких обставин приватизацію в країнах СНД слід розуміти як використання службового становища для привласнення активів в особистих цілях, яке не зумовлене системою існуючих формальних правил. Власне, саме приватизаційне законодавство створювалося *ex post*: у ньому вирішувалося не стільки встановлення рамок інститутів власності, скільки уточнення повноважень учасників приватизаційного процесу та запровадження коригуючих норм, які підтверджували право власності на нелегітимне заволодіння майном.

Стосовно сучасного стану інститутів в Україні та їхнього впливу на становлення і функціонування підприємництва, то у роботі зазначено, що під час руйнації адміністративної системи були відсутні стабілізаційні фактори в інституційному середовищі. До того ж, підприємці не мали чіткого уявлення, як ефективно і в той же час цивілізовано використовувати ринковий механізм, потенційних партнерів та конкурентів. Їм доводилось у динаміці бізнесової діяльності ідентифікувати потенційні можливості бізнесу з існуючим інституційним середовищем, що значною мірою було непередбачливим, “непрозорим” і нестабільним. Подібна ситуація призвела до збільшення часу на пошук партнерів, ресурсів, переговори з бізнес-компаньйонами та збільшення -

вартості, втрат на необхідний захист контрактних зобов'язань і, врешті-решт, — до збільшення трансакційних витрат.

Поступово частково реформовані та заново створені ринкові інститути привели до конструкції інституційного середовища нового типу. Але реальні процеси перехідного періоду засвідчили, що разом з демонтажем у короткі строки старих інститутів, які забезпечували виробничо-фінансову і соціальну стабільність, у той час в Україні не було створено інститути, що могли б гарантувати стійкість підприємництва. Підтвердженням того є лобювання владними особами потенційно корупційних нормативно-правових актів, що є процесом створення об'єктів інституційного проектування з боку взаємно афілійованих рентоорієнтованих законодавців, державних службовців та зацікавлених у урядовому рішенні компаній.

Тому не викликає здивування, що рівень корупції в Україні у 2005 р., за даними агенції Transparency International, був одним з найвищих у світі (табл. 2).

Таблиця 2

Індекс корупції окремих держав

Місце в рейтингу	Країна	Підсумковий бал	Місце в рейтингу	Країна	Підсумковий бал
1	Данія	10,0	58	Білорусія	3,4
2	Фінляндія	9,8	63	Румунія	3,3
3	Нова Зеландія	9,4	63	Болгарія	3,3
18	США	7,5	75	Україна	2,6
39	Чехія	4,6	80	Вірменія	2,5
42	Угорщина	4,8	82	Росія	2,4
44	Польща	4,2	84	Казахстан	2,3
50	Литва	3,8	94	Узбекистан	1,8
58	Латвія	3,4	98	Гаїті	1,6

Потрібно визнати, що надмірні трансакційні витрати в трансформаційних економіках пояснюються не стільки відсутністю у підприємців досвіду з функціонування в ринкових умовах, скільки значними регуляторними бар'єрами та “принциповою” позицією бюрократії, яка зацікавлена лише у збереженні власної ренти, а не у “прозорому” і стабільному інституційному середовищі.

У третьому розділі “Напрямки застосування концепції трансакційних витрат для дослідження інституційного середовища підприємництва” обґрунтовано пропозиції щодо оптимізації трансакційних витрат підприємств, проведено емпіричні дослідження їхнього кількісного аналізу, запропоновано модель “принципал – агент” з використанням методів економіко-математичного моделювання, проаналізовано впливи трансакційних витрат опортуністичної поведінки на розвиток підприємництва.

Як свідчать емпіричні дослідження, в підприємницькому інституційному середовищі майже усі сфери економічної діяльності підприємств зазнають впливу трансакційних витрат. Тому зростання ефективності економічного аналізу підприємницької сфери як на макро-, так і на мікрорівні має відбуватися з урахуванням належного і всеохоплюючого дослідження як трансформаційних, так і трансакційних витрат. Звідси інтерпретацію переходу визначення сукупних витрат від традиційного підходу до інституційного можна виразити математично таким чином: сукупні витрати (TC) дорівнюють сумі трансформаційних (PC) та трансакційних (TrC) витрат, або: $TC = PC + TrC$.

Однак необхідно підкреслити, що інституційний аналіз здебільшого не наголошує на їхній мінімізації, швидше маємо оптимізацію з урахуванням реальних, а не нерелевантних обмежень неокласиків, коли трансакційні витрати дорівнюють нулю. На це вказують Р. Коуз, К. Рао, Е. Фуруботн. Означену теоретичну проблему пропонуємо розв’язати шляхом оптимізації відповідної функції (j), що має набір інституційних обмежень і зображується таким чином:

$$J = \int_0^T D(t) f[c, I(d), s(c), y] dt,$$

де T - період часу;

$D(t)$ - дисконтна функція для оцінки майбутніх витрат;

$I(d)$ - інституційна специфікація;

C - змінна “характеру дій” (наприклад, споживання);

d - специфікація інституційних рис;

$s(c)$ - спрямування витрат або трансакційні витрати при прийнятті нової політики;

y - змінна стану (наприклад, капіталу);

f - функція трансакційних витрат, що співвідносяться з вищезазначеним.

Враховуючи запропоновану класифікацію та твердження, що трансакційні витрати є інваріантними щодо ефективності розміщення ресурсів, проблема мінімізації трансакційних витрат має бути замінена питанням про напрямки, в яких вони повинні оптимізуватися. На наш погляд, кількісні показники трансакційних витрат не варто напряму

пов'язувати з показником недосконалості ринку або відсутністю та неефективним функціонуванням інституцій. Гіпотеза про еластичний попит на трансакційні послуги свідчить, що зниження середніх витрат означає зростання сукупних витрат і визначає економічне зростання. До цього можна додати принцип економії на сукупних витратах виробництва та юридичного забезпечення функціонування ринку.

Стосовно опортуністичної поведінки, то, виходячи з даних емпіричних досліджень, узагальнено основні чинники впливу опортунізму на трансакційні витрати підприємців, а саме: адміністративні бар'єри, бюрократичне здирицтво, зумисне невиконання бізнесових зобов'язань. Окремі підприємці навіть змушені заздалегідь передбачати потенційні трансакційні витрати даного типу опортуністичної поведінки в тіньових бізнес-планах. До них відносимо: ухилення від сплати податків, відшкодування ПДВ, офіційне та неофіційне розмитнення експорту, взаємозаліки та бартерні угоди, аудиторський та юридичний супровід сумнівних трансакцій, здійснення трансакцій щодо переведення бізнесових коштів у готівку і навпаки.

Таким чином, треба визнати, що з огляду на опортуністичну поведінку базові формальні і неформальні норми, які є регуляторами загальноприйнятої поведінки у господарському житті, стосовно підприємців у пострадянських країнах досі є ворожими і агресивними. У країнах СНД функціонує лише частково інституціоналізована та реформована економіка, яку західні експерти визначають як гібридну. Стосовно кількісного вимірювання трансакційних витрат, то у роботі вказано на такі проблеми: відсутність гарантій щодо об'єктивності наданих статистичних даних; емпіричні технології не дають відповіді на питання щодо інтерпретації не кількісних показників, наприклад, погіршення морально-психологічного стану економічного агента.

Тому запропоновано звернути увагу на альтернативні методи перевірки та обчислень. Цілком придатними видаються методи моделювання, у яких використовують умовні набори даних, що у свій час мали місце у реальних ситуаціях. При цьому аналіз моделей, який здійснено у роботі, передбачає таке: моделі повинні бути сформульовані таким чином, щоб їх застосування потребувало лише доступних даних, моделі повинні потребувати лише розрахунків, які можливо здійснити, моделі не повинні базуватися на недоступній прогнозній інформації.

Означені висновки стосуються також сегмента інституціональної теорії, що досліджує організаційні форми, наприклад, фірми, які створюються економічними агентами шляхом контракції. У межах фірми саме теорія агентських відносин аналізує взаємодії "принципал — агент" ("P-A").

З огляду на наукові праці Р. Коуза, А. Алчіана, Г. Демсеца, А. Діксіта, саме фірма як суб'єкт функціонування в інституційному середовищі є сукупністю відносин “принципал — агент” як механізму внутрішньої організації з урахуванням визначальної ролі трансакційних витрат. Звідси можна стверджувати, що внутрішньофірмові відносини — це контракт, за яким одна чи більше осіб (принципали) наймають інших осіб (агентів) для виконання обумовлених завдань або здійснення трансакцій, що базуються на делегованих повноваженнях та прийнятих принципалом рішеннях.

Виходячи з цього твердження, у роботі здійснено математичний аналіз моделі “принципал – агент” з використанням методів, у яких акцентовано увагу на особливостях інституційного менеджменту під час економічної діяльності фірми.

За результатами проведеного аналізу зроблено такі висновки. Мотиваційна схема, що ґрунтується лише на спостереженнях за дотриманням та виконанням формальних правил, дає агентам можливості здійснювати менші зусилля, аніж потрібно, при кожному вимірюванні принципалів. Подібна ситуація призводить до зменшення ефективності діяльності агентів та відповідного зниження продуктивності праці. Зрозуміло, що такий результат є найкращим для функціонування фірми, але відображає зазвичай практику альтернативного вибору між ефективністю і ризиком як трансакційними витратами морального ризику, коли принципал виступає як страхувальник від природних ризиків, а агент — як особа, що приховує важливу інформацію.

Таким чином, саме нерівність у відносинах “принципал — агент” стимулює контракти (у першу чергу, добровільні), що спрямовуватимуть поведінку агента у площину умов, які дозволяють зняти протиріччя в конфлікті сторін і забезпечити більший ступінь ефективності зусиль (дій) у моделі фірми “Р-А”. Однією з базових передумов формування подібної моделі внутрішньофірмових відносин є наявність довіри як норми, що регулює стосунки між принципалом і агентом.

Також у роботі доведено, що на зниження трансакційних витрат разом з наявністю довіри впливають також і супутні інститути — репутація, додаткові контрактні домовленості, загроза колективних санкцій або остракізму тощо. Подібні відносини дають можливість мінімізувати трансакційні витрати за моніторингом агента, який, у свою чергу, повинен мати надійну репутацію і авторитет з боку принципала. Це стосується також можливості зниження вірогідності опортуністичних дій та набуття соціального капіталу особами, які працюють у фірмі. Отже, вивчення та аналіз конфігурацій внутрішньофірмових правил у взаємовідносинах “принципал — агент” мають принципове значення для створення можливостей прогнозування поведінки економічних суб'єктів.

Як бачимо, динаміка стосунків у моделі “P-A” має еволюційний характер і у ній присутня внутрішня напруга, яку провокують загрози опортуністичної поведінки, наявність асиметрії у можливостях доступу до отримання інформації та владні повноваження принципала. Щодо впливу транзакційних витрат опортуністичної поведінки на розвиток підприємництва в інституційному середовищі, то підприємець, здійснюючи ринкову транзакцію, повинен оберігати її від небезпеки опортунізму, що є найімовірніше ширшою концепцією, аніж фундаментальна концепція неокласичної теорії максимізації прибутків.

У четвертому розділі “Актуалізація принципів соціальної відповідальності підприємництва в контексті інституціональної теорії” обґрунтовано існування феномена соціальної відповідальності в інституційному підприємницькому середовищі та конкретизовано його основні елементи, опрацьовано взаємовпливи підприємництва і соціальної відповідальності бізнесу, визначено правові та позаюрідичні механізми соціальної відповідальності в інституційному середовищі підприємництва.

Сутність соціальної відповідальності сформульовано таким чином: це особливі зобов'язання, які підприємець бере на себе, коли займається бізнесом. З точки зору громади, такі дії можна розглядати як добровільне сприйняття підприємцем соціальних проблем як працівників фірми, так і жителів місцевої громади.

Таким чином, у феномені соціальної відповідальності досліджують, як саме особисті бізнес-інтереси підприємця ефективно співіснують поряд з інтересами місцевої громади та державними інтересами (табл. 3). В остаточному підсумку, таке співіснування є суттєвим фактором просування бізнесу на ринках.

Адже будь-які норми, що регулюють бізнесову поведінку у площині соціальної відповідальності, потребують примусів, які дозволяють інтегрувати легальний і позалегалний порядок, коли одночасно діють як формальні, так і неформальні правила соціально-економічних відносин. Даний висновок можна підтвердити тим, що неможливо змусити підприємців орієнтуватися на моральні принципи, якщо вони не зафіксовані не лише у відповідних формальних, але і в неформальних нормах.

Таблиця 3

Соціальна відповідальність підприємництва

Сфера підприємництва	Аспекти соціальних відносин
----------------------	-----------------------------

Виробництво	Безпека виробництва, охорона навколишнього середовища, легітимізація небезпечних технологій.
Збут	Чесність у конкурентній боротьбі за споживача, недопустимість досягнення конкурентних переваг шляхом корупційних дій, шантажу, неправдивої інформації, реклами.
Продукт	Безпека продукту для здоров'я споживачів, правдива інформація щодо продукту, легітимізація потенційно небезпечних продуктів.
Капітал	Правдива інформація щодо вартості капіталу для акціонерів та державних інституцій, контроль за обігом капіталу у межах закону, пропорційна участь акціонерів у розподілі прибутку.
Персонал	Заборона дискримінації, недопустимість ошукання, об'єктивна оцінка діяльності співробітників, чесність, довіра до співробітників.

У будь-якому випадку ринки, недостатньо регульовані, одночасно є і несправедливими, і неефективними. Для унеможливлення появи подібного інституційного сценарію необхідно чітко юридично “прописати” механізм безпосередньої координації виробника та споживача в умовах договірної процедури. Тобто представники бізнесу (виробники) і контролюючі інституції, що представляють споживачів, погоджують проблемні позиції, опрацьовують зрозумілі і “прозорі” правила гри на ринках та механізми дотримання цих правил. Заключним етапом таких домовленостей є визначення особливих заходів впливу на порушників та мінімізація наслідків значного ступеня відкритості (наприклад, “їзди без квитка”).

У п'ятому розділі “Удосконалення інституційних змін в підприємницькому інституційному середовищі” проаналізовано вплив державної політики на процес інституційних змін у підприємницькому середовищі, запропоновано визначення інституційних змін в інституційному підприємницькому середовищі, досліджено інституційні фактори підприємницького середовища в системі сталого економічного зростання, розглянуто інституційні чинники економічного стимулювання підприємництва в трансформаційних економіках.

До недавнього часу науковці у сфері державної політики акцентували свою увагу в контексті питань ефективності і примусу на виконанні наказів і розпоряджень, зафіксованих рішеннями владних структур, звідси – обмежувалися аналізом формальних інститутів державності. Але розуміння сутності політики державної влади є набагато ширшим. Воно включає в себе також і неформальні інститути, інституційні особливості відносин у владних ієрархічних структурах у системі “принципал — агент”, індивідуальні, дуже часто — корисливі,

мотиви суб'єктів економічного і політичного процесів. Саме цей різновекторний комплекс державно-владних впливів у рамках інституційної динаміки проаналізовано у дисертаційному дослідженні.

Обґрунтовано, що інституційні зміни уявляються як політичний процес, коли під політикою розуміємо спектр взаємодій і взаємовпливів державних (владних) інституцій, суспільства та бізнесу. Звідси структура аналізу інституційних змін в підприємницькому середовищі здійснюється з огляду на державотворчі дії, які трактують як політичні рішення щодо правил бізнесу. Так, модель Дензау-Манджера приводить нас до розуміння факту потенційної можливості купівлі голосів депутатів, лобістських рішень чиновників та суддів будь-якого рівня судової влади.

В остаточному підсумку, в постпатерналістській економіці особливої значущості набувають ті фактори, що підвищують ступінь конкурентоспроможності та індекси свободи бізнесових структур, які формуються на основі створення відповідного інституційного середовища. За інших обставин підприємці потрапляють у “пастку неефективності дотримання правил державою”. Адже запровадження численних регуляторних актів, що суперечать раніше прийнятим - формальним та сформованим відповідно до традицій і цінностей моральним нормам, змушує підприємців постійно порушувати офіційні правила. В інституційному бізнесовому середовищі “працює” взаємозалежність: чим складнішою є регуляторна система, тим частіше підприємці змушені її порушувати.

Підприємницьке інституційне середовище, яке склалося нині в пострадянських країнах, з одного боку, характеризується надмірною кількістю законодавчих і нормативних актів, що декларують підтримку бізнесу, а з другого, — практичною відсутністю належної підтримки держави та суперечливістю правової інфраструктури. Невиконання державою своїх функцій перед підприємцями породжує нестабільність і нестійкість інституційної структури підприємництва. Основними проблемами тут є державно-адміністративні, регіональні та галузеві бар'єри, що виникають внаслідок дискретного регулювання, опортуністичної поведінки чиновників, корупції в державних та місцевих органах влади та створення внаслідок цього неконкурентних умов для підприємців.

Стосовно інституційного розуміння перспектив розвитку підприємництва в Україні, то зміна якісних характеристик вітчизняного бізнес-середовища, необхідність надання йому стимулюючого характеру, особливо в інноваційній сфері, потребують, по суті, нового підходу до проблем підприємництва, який визначаємо як інституційний.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні проведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми щодо інституційної специфіки формування підприємницького середовища у трансформаційній економічній системі. Дослідження інституційних складових бізнес-середовища в трансформаційній економіці дає можливість конкретизувати пропозиції щодо вдосконалення інституційних змін і впливів на підприємницьку поведінку та дозволяє сформулювати такі висновки методологічного та науково-практичного спрямування:

1. Ігнорування інституційних чинників призводить до нерелевантного співвідношення теорії і практики дослідження реальних економічних процесів. У разі відсутності адекватного визначення запропонованої теми матимемо ситуацію, коли проблеми досліджуються шляхом припущень у стилізованих доказах, тобто спостерігаємо сумнівну віру у здатність підприємців вирішувати всі без винятку господарські проблеми та визначати коротко- і довгострокові цілі лише шляхом аналізу динаміки змін оптимальних конфігурацій витрат і виробництва.

2. Інституційна концепція, що пропонується в економічній науці, обумовлює опрацювання альтернативних концепцій економіко-трансформаційних теорій. Згідно з інституційним підходом ринкове бізнес-середовище уявляється як сукупність інституційних обмежень (формальних і неформальних норм), у межах яких відбувається діяльність підприємців. Звідси однією з основних теоретичних задач сучасних досліджень у сфері підприємницького трансформаційного середовища є аналіз розбудови інституційних структур, у межах яких відбуваються взаємовідносини у площині “держава – підприємці – домогосподарства”.

3. Динаміка трансформаційних перетворень у постсоціалістичних країнах дозволила фрагментарно окреслити їхні адміністративно-командні економіки залежно від ефективності функціонування трьох найважливіших сегментів інституційного середовища: законодавчого трактування прав власності та його практичного застосування (специфікації прав щодо різних форм власності); юридичного та позалегального супроводу процесу контракти; юридично-судової інституційної інфраструктури.

4. Бізнес у пострадянських країнах не отримав вагомої інституційної підтримки, яку він має в Центральній і Східній Європі та країнах Балтії. Без сумніву, в державах колишнього СРСР необхідно прийняти чималу кількість нових законів, які забезпечували б ефективні ринкові засади, що були відсутні за часів адміністративно-командної

економіки. У пропонованій праці підтверджується позитивна кореляція, яка засвідчує, що чим ближче знаходяться законодавча, судова і регуляторна інституційні інфраструктури до стандартів ЄС, тим вищою є довіра до бізнесових контрагентів в інституційному середовищі, а звідси мінімізуються трансакційні витрати. Для того, щоб пострадянським країнам наздогнати країни ЦСЄ і Балтії, державній владі необхідно чітко визначити, які законодавчі та інституційні технології повинні бути започатковані в економічній сфері найближчим часом.

5. Для розвитку бізнесових засад у ринковій економіці важливим є не лише формування того чи іншого інституту, але й забезпечення умов для його ефективного функціонування. Інакше кажучи, прийняття законів та інших нормативних актів є важливою складовою інституційного середовища, проте це не вирішує інституційних проблем підприємців. Справа в тому, що інститути, які обумовлюють функціонування бізнесу, включають, крім формальних, юридичних норм, ще й значну кількість неформальних правил, традицій та звичок.

6. Формальне прийняття нових правил діяльності знаходить свою реалізацію в інституційному середовищі лише у тому випадку, коли вони не суперечать тим неформальним нормам, які домінують у суспільстві. В іншому випадку неузгодженість формальних і неформальних правил призводить до того, що підприємцям не вигідно дотримуватися принципів, більш ефективних з точки зору суспільства і держави.

7. Поведінка економічних суб'єктів – як підприємців, так і представників владних та контрольно-наглядових і розподільчих структур – формується на основі особистих і групових мотивів, дуже часто – корисливих, які іноді суперечать реформаторській діяльності влади та новоприйнятій законодавчій інфраструктурі. Підтвердженням такого висновку є надмірні трансакційні витрати у бізнесовій сфері, як і той факт, що неабиякого поширення у бізнес-середовищі набув феномен опортунізму. Потрібно брати до уваги й суспільний менталітет, який отриманий у спадок від тоталітарного режиму і рисами якого, зокрема, є: ошукування держави, наприклад, у частині сплати податків, або загальноприйнята тенденція вирішення бізнесових питань за допомогою хабара.

8. Рівень і якість специфікації прав власності є одним з найважливіших елементів інституційного середовища підприємництва. У країнах, де мають місце її недосконалі форми і складно чітко визначити, кому реально належить власність, які її юридичні правомочності, здійснюють стосовно неї “непрозорі” та позалегаліні трансакції, існують серйозні “інституційні провали”, які теоретично обґрунтовує теорема Коуза. При цьому внаслідок резонансних інституційних конфліктів самі підприємці зацікавлені в ситуації, коли відносини щодо специфікації прав

власності є непрозорими та формально не визначають реального власника.

9. На відміну від держав ЦСЄ та Балтійського регіону, країни СНД не змогли достатньою мірою подолати протиріччя між об'єктивно існуючими передумовами ринку та потребами якнайшвидше знайти заміну інститутам планової економіки, що апріорі були неспроможні дати сталий розвиток підприємництву. Підтвердженням цього умовиводу є приватизаційні процеси, коли внаслідок відсутності реального ринку капіталів, адаптованого до нових умов господарського права та законодавчих норм об'єктивного продажу активів, отримали разом із появою приватного власника також й інституційні проблеми політичної і бюрократичної рент. Таким чином, обов'язкові умови нормального функціонування підприємницького інституційного середовища – приватна власність та вільна конкуренція, – набули спотвореної форми, коли левову частку загальнодержавної власності отримала меншість, а основним елементом контролю та захисту прав власності стають судово-примусові санкції.

10. Можна констатувати, що у багатьох трансформаційних економіках відбулося становлення силових методів супроводу підприємницьких трансакцій. Інтернаціоналізація зазначеної норми призвела на початку формування підприємницьких засад до необхідності зрощування бізнесу з кримінальними структурами. Останніх поступово було замінено на інші суб'єкти наглядового контролю, в основному – представників силових і владно-бюрократичних структур по виконанню укладених угод та дотриманню специфікації прав власності. Тому результати бізнесу у багатьох випадках залежать від тих державних інституцій, представники яких неофіційно, за відповідну винагороду, здійснюють необхідну підтримку.

11. Важливим фактором формування інституційного середовища підприємництва є активна соціальна відповідальність бізнесу. Як засвідчив досвід трансформаційних перетворень, процес формування бізнесової етики організаційно оформлюється у відповідні інституційні товариства: професійні ділові спілки, комітети з етики, спілки бізнесових партнерів, що сприяє мінімізації трансакційних витрат, усуває проблеми асиметричної інформації та опортуністичної поведінки контрагентів. Саме соціальна відповідальність дозволяє розв'язати потенційні конфлікти в інституційному середовищі у взаємовідносинах “територіальна громада – бізнес” та встановлює норму довіри до бізнесових трансакцій.

12. З точки зору інституціональної теорії, ринок повинен не тільки служити приватному бізнесу, але й бути інститутом державної політики для розвитку і добробуту всього суспільства. З другого боку,

надмірний тиск та рішення державних структур щодо підприємництва, які керуються отриманням рент, призводять до недоотримання бізнесом необхідної інституційної підтримки та породжують хибне коло селективних бюрократичних послуг і значні трансакційні витрати. Створення ефективного інституційного середовища передбачає безліч різноманітних структурних елементів, де саме інститути є фундаментальним підґрунтям розуміння стосунків між економікою, суспільством і підприємцями та впливу цих відносин на економічне зростання.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Пустовійт Р.Ф. Інституціональне середовище підприємництва в трансформаційній економіці: Монографія. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 372 с.
2. Пустовійт Р.Ф. Методика розв'язування задач з мікроекономіки: Навчальний посібник – К.: Кондор, 2005. – 102 с. *На с. 90-94 автором розкрито сутність категорії бізнес-етики.*
3. Пустовійт Р.Ф. Формирование предпринимательской институциональной среды в постсоциалистических странах / Постсоветский институционализм: Монография / Под ред. Р.М. Нуреева, В.В. Дементьева. – Донецк: Каштан, 2005. – С. 286-308.
4. Пустовійт Р.Ф. Трансформаційна криза в Україні: оцінка з позицій інституціональної теорії // Економіка України. – 2004. – № 1. – С. 38-44.
5. Пустовійт Р.Ф. Порівняльний аналіз неінституціональної і неокласичної теорій // Економіка України. – 2005. – № 4. – С. 54-59.
6. Пустовійт Р.Ф. Вплив державної політики на процес інституційних змін // Економічна теорія. – 2006. – № 1. – С. 13-23.
7. Пустовійт Р.Ф. Застосування емпіричних методів та математичних моделей для аналізу трансакційних витрат // Фінанси України. – 2005. – № 8. – С. 75-82.
8. Пустовійт Р.Ф. Трансакційні витрати: теоретичні концепції та емпіричний аналіз // Економіст. – 2004. – № 10. – С. 26-29.
9. Пустовійт Р.Ф. Формування інституціонального середовища розвитку вітчизняного підприємництва // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 2. – С. 140-144.
10. Пустовійт Р.Ф., Кисляк Л.П. Передумови трансформації тіньового сектора у вітчизняній промисловості // Економіка промисловості: Зб. наук. пр. / За ред. д.е.н. А.М. Турила. – Черкаси: ЧІП, 1998. – С. 46-52. *Особистий внесок: автором*

здійснено оцінку проблем, які заважають легальному розвитку підприємництва.

11. Пустовійт Р.Ф. Вплив бізнесової етики на розвиток підприємництва // Теорії мікро- макроекономіки: Зб. наук. пр. – Київ, 2000. – Випуск 6. – С. 140-143.
12. Пустовійт Р.Ф. Генезис економічної культури та етики управління в Україні // Зб. наук. пр. Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2002. – № 1. – С. 121-123.
13. Пустовійт Р.Ф. Взаємозв'язок ринкових транзакцій, транзакційних витрат та інституцій // Вісник Української академії банківської справи. – 2002. – № 1 (12). – С. 68-70.
14. Пустовійт Р.Ф. Інституціональна теорія та економічний розвиток: генезис і сучасність // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2003. – № 2. – С. 26-33.
15. Пустовійт Р.Ф. Обґрунтування концепції економічної моралі та етичного менеджменту // Зб. наук. пр. Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2003. – № 8. – С. 140-143.
16. Пустовійт Р.Ф. Вплив опортуністичної поведінки на розвиток вітчизняного малого бізнесу // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2003. – № 4. – С. 86-93.
17. Пустовійт Р.Ф. Транзакційні витрати опортуністичної поведінки у вітчизняній фінансово-кредитній та бюджетній системах // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Серія: Економічні науки. – 2003. – № 12. – С. 152-159.
18. Пустовійт Р.Ф. Інституціональні аспекти аналізу провалів ринку та виходу економіки з кризового стану // Вісник Львівського університету: Серія: Економічна. – 2003. – Випуск 32. – С. 687-695.
19. Пустовійт Р.Ф. Дослідження нормативних аспектів вітчизняного інституціонального середовища // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Зб. наук. пр. Том 11. – Суми: ВВП “Мрія-1 ЛТД”, УАБС, 2004. – С. 313-327.
20. Пустовійт Р.Ф. Аналіз інституціонального середовища та його зв'язок з теоріями права та суспільного вибору // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. – 2004. – Випуск 70. – С. 83-89.
21. Пустовійт Р.Ф. Специфікація та захист прав власності як передумова ринкової трансформації // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Ринкова трансформація

- України: проблеми та перспективи (Зб. наук. пр.) / НАН України. Інститут регіональних досліджень / Редкол.: Відп. ред. акад. НАН України М.І. Долішній. – Львів, 2004. – Вип. 1 (XLV). – С. 46-52.
22. Пустовійт Р.Ф. Інституціональна специфіка досліджень внутрішньофірмових відносин “принципал – агент” // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. – 2005. – Випуск 89-2. – С. 14-21.
  23. Пустовійт Р.Ф. Інституціональні перспективи і фактори розвитку підприємництва в Україні // Зб. наук. пр. Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2005. – Випуск 14. – С. 10-14.
  24. Пустовійт Р.Ф. Інституціональні особливості первісного нагромадження та перерозподілу капіталу в Україні // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. пр. Випуск 209: В 4 т. Том I. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. – С. 110-119.
  25. Пустовійт Р.Ф. Приватизація як інституціональна умова становлення підприємництва в Україні // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. – 2006. – Випуск 103-1. – С. 186-193.
  26. Пустовійт Р.Ф. Історичні традиції та ретроспективний огляд українського підприємництва (інституціональний аспект) // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічна. – 2006. – № 2 (Т. 1). – С. 127-133.
  27. Пустовійт Р.Ф. Підприємницька культура в контексті правового виховання // Історія в школах України. – 1997. – № 4. – С. 40-42.
  28. Пустовійт Р.Ф. Підприємницька культура як складова підприємництва // Вестник Харьковского государственного университета. – 1998. – № 404. – С. 357-359.
  29. Пустовійт Р.Ф. Основні чинники реформування економіки та шкільної економічної освіти в Україні // Географія та основи економіки в школі. – 1999. – № 2 (12). – С. 23-25.
  30. Пустовійт Р.Ф. Етичні проблеми оплати праці в Україні // Оплата праці: проблеми теорії та практики: Зб. наук. пр. – Луцьк: Вежа, 2000. – С. 37-39.
  31. Пустовійт Р.Ф. До викладання управлінських дисциплін у вищій школі // Економічна освіта: проблеми і перспективи: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції / Відп. ред. В.І. Чужиков – Черкаси: ЧОПОПП, 1999. – С. 76-78.
  32. Пустовійт Р.Ф. Проблеми кількісного вимірювання трансакційних витрат // Теорія і практика сучасної економічної теорії: Матеріали V Міжнародної науково-практичної

- конференції: Черкаси, 15-17 вересня 2004 р. / Відп. ред. В.І. Хомяков – Черкаси: ЧДТУ, 2004. – С. 241-243.
33. Пустовійт Р.Ф., Руденко І.І. Витоки та сучасні тенденції теорії соціальної відповідальності бізнесу // Аспекти самоврядування. – 2005. – № 3. – С. 37-42. *Особистий внесок: автором здійснено аналіз основних сегментів теорії соціальної відповідальності.*
  34. Пустовійт Р.Ф. Інституціональна природа фірм: підприємницький аспект // Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції: Черкаси, 5-7 жовтня 2005 р. / Відп. ред. В.М. Яценко. – Черкаси: ЧДТУ, 2005. – С. 23-26.
  35. Пустовійт Р.Ф. Соціальна відповідальність у підприємницькому інституціональному середовищі // Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 18-20 жовтня 2006 р. – Черкаси: ЧБІ УАБС НБУ, 2006. – С. 27-30.

АНОТАЦІЯ

Пустовійт Р.Ф. Формування інституційного середовища підприємництва в трансформаційній економіці. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.01.01 – економічна теорія. Державна установа “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, Київ, 2006.

У дисертації розроблено теоретико-методологічні засади інституційного середовища підприємництва в умовах економіки, що трансформується в контексті неінституціональної теорії. У роботі поглиблено методологію дослідження основних сегментів інституційного базису ринкового бізнес-середовища на основі оцінки динаміки трансформаційних перетворень в постсоціалістичних країнах, яка безпосередньо залежить від інститутів, що гарантують стабільність і прозорість ринкових правил і мінімізують впливи негативних чинників; розроблено нові підходи та обґрунтовано напрями вирішення існуючих

інституційних проблем в підприємницькому середовищі. Запропоновано концептуальні підходи до дослідження моделі “принципал – агент” та аналізу опортуністичної поведінки в контексті інституційних взаємовідносин та з огляду на трансакційні витрати підприємництва. Обґрунтовано нові підходи до проблеми соціальної відповідальності підприємців, а також до оцінки інституційних стимуляторів сталого економічного зростання та ролі підприємництва у цьому процесі.

Ключові слова: інституційне середовище підприємництва, трансформаційна економіка, трансакційні витрати, відносини “принципал – агент” опортуністична поведінка, соціальна відповідальність бізнесу, процес інституційних змін.

АННОТАЦИЯ

Пустовийт Р.Ф. Формирование институциональной среды предпринимательства в трансформационной экономике. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.01.01 – экономическая теория. Государственное учреждение “Институт экономики и прогнозирования НАН Украины”, Киев, 2006.

В диссертационном исследовании проанализировано теоретико-методологические основы институциональной среды предпринимательства в странах, которые осуществляют трансформационный процесс от административно-командной экономики к экономике рыночного типа.

Главная цель работы состоит в определении теоретико-методологических составляющих институциональной среды, которые влияют на становление и развитие предпринимательства в трансформационной экономике в контексте неинституциональной теории.

В работе предложена методология сравнительного анализа формирования ключевых сегментов в институциональной предпринимательской среде и акцентировано внимание на минимизации негативных факторов, которые влияют на дальнейшее динамическое развитие предпринимательства.

Выявлены сущность и особенности измерения трансакционных издержек в процессе осуществления предпринимательской деятельности в институциональной среде, обоснованы эмпирические методы их анализа и влияние на становление и развитие предпринимательства в трансформационной экономике, выявлены проблемы спецификации прав собственности и особенности накопления первичного капитала, проанализированы основные составляющие опортуністического

поведения в предпринимательской сфере, определена институциональная роль предпринимательства в экономическом развитии страны.

Впервые определены основные формальные и неформальные сегменты рыночной институциональной среды на основании оценки динамики трансформационных преобразований институциональной среды предпринимательства в постсоциалистических странах, на основе теоретических положений неинституциональной теории систематизированы основные институциональные составляющие, которые препятствуют становлению и эффективному развитию бизнес-среды в трансформационных экономиках, с использованием методов экономико-математического моделирования проанализирована модель “принципал – агент” в предпринимательской организационной структуре, предложено расширить концепцию оппортунистического поведения в контексте институциональных взаимоотношений “бизнес-государственные институты”, исходя из обобщения транзакционных издержек, с точки зрения неинституциональной теории выявлены основные составляющие социальной ответственности бизнеса.

Большое внимание в работе уделено институциональным стимуляторам экономического роста и определена роль предпринимательства в этом процессе, систематизированы формальные и неформальные факторы политического процесса, которые определяют динамику институциональных изменений и динамику дальнейшего социально-экономического развития в условиях трансформации институциональной структуры.

На основе анализа институциональной специфики формирования бизнес-среды в постсоциалистических странах конкретизированы предложения по усовершенствованию институциональных изменений и влияний на развитие предпринимательства, что позволит использовать релевантное соотношение теории и практики при исследовании реальных экономических процессов.

Ключевые слова: институциональная среда предпринимательства, трансформационная экономика, транзакционные издержки, отношения “принципал – агент”, оппортунистическое поведение, социальная ответственность бизнеса, процесс институциональных изменений.

ANNOTATION

Pustoviyt R. F. Formation of the Institutional Environment of the Proprietorship in the Transformed Economy. – Typescript

Dissertation submitted for Doctor of Economics degree, specialty 08.01.01 – Theory of Economics. – Institute of Economics and Prognostication NAS of Ukraine, Kyiv, 2006.

Theoretical and methodological principles of the institutional environment of the proprietorship in the economy that is transformed in the context of neoinstitutional theory are elaborated in the dissertation.

Having evaluated the dynamics of transformed changes in the postsocialist countries that depend on the institutions that guarantee stable and transparent market rules and minimize the influence of negative factors the methodology of the research as regards to the main segments of the institutional basis in the framework of the market business environment is intensified.

The directions of solution of institutional problems in business are substantiated.

The conceptual approaches to the research of “principal – agent” model and to the analysis of opportunist behavior in the context of institutional relationship are proposed.

The new approaches to the problem of social responsibility of proprietors and to the evaluation of institutional stimulators of constant economic growth and the role of proprietorship in this process are substantiated.

Key words: institutional environment of the proprietorship, transformed economy, “principal – agent” relations, opportunist behavior, social responsibility of business, the process of institutional changes.